

**Konferencja „PRZYSZŁOŚĆ Z PRZESZŁOŚCI”,
Toruń, Fort IV, 20-22.11.2008 Lech Narębski
Kujawsko – Pomorski Urząd Marszałkowski
Dep. Kultury i Dziedzictwa Narodowego**

MIEJSCE FORTYFIKACJI WE WSPÓŁCZESNYCH AGLOMERACJACH

W fortyfikacjach – nie tylko średniowiecznych, ale także nowożytnych i nowszych – zawarte są wartości historyczno – kulturowe i krajobrazowo – przestrzenne ponadregionalnej rangi, godne upowszechniania i społecznego wykorzystania. Tezy tej dowodzą: 1° – wynik „Kartograficznej rejestracji zasobu nowożytnej fortyfikacji stałej na ziemiach Polski” [grant KBN, 1995-96], który wykazał ponad 4800 zachowanych dzieł fortyfikacji stałej; 2° – określenie Polski mianem „europejskiego skansenu sztuki fortyfikacyjnej” [pozbawione wydźwięku pejoratywnego] będącego dziedzictwem dwóch stuleci burzliwych dziejów Europy.

W Europie nie ma drugiego kraju, dysponującego takim bogatym i różnorodnym zasobem tej kategorii zabytków. Kategorii. O której można z pełną odpowiedzialnością powiedzieć, że reprezentuje najwyższy poziom sztuki militarnej oraz potencjału technicznego i ekonomicznego dawnych potęg europejskich [*versus* zabytki architektury sakralnej, rezydencjonalnej i In., których większość ma charakter prowincjonalny].

Fortyfikacje doby nowożytnej zajmują na obszarze województwa Kujawsko – Pomorskiego znaczącą przestrzeń [Toruń – ok. 22 km; Grudziądz – ok. 16 km; Chełmno – ok. 15 km długości obwodu pierścieni fortecznych], są wśród nich obiekty które odegrały istotną rolę w dziejach Polski i Europy [Cytadela Grudziądzka 1807], są obiekty modelowe, doświadczalne i prototypowe [toruńska Bateria AB-IV], są unikalne zespoły produkcyjne [Łęgnowo], a także SA obiekty które były świadkami martyrologii. Rozległe obszary XIX – i XX – wiecznych fortyfikacji pokryte zielenią mają wartość użytkową. Ilustrują dramatyczne okresy dziejów naszego narodu, SA zapisem minionych koncepcji militarnych.

Obserwacje procesów adaptacji dawnych fortyfikacji zarówno na terenie kraju, jak też za granicą uprawniają stwierdzenie, że ta kategoria zabytków cieszy się narastającą popularnością i stanowi potencjalny produkt turystyczny o coraz większej „sile rażenia”. Dowodami z naszego terenu niech będą choćby ilość imprez i gości na toruńskim Forcie IV, frekwencja podczas organizowanych przez wojsko „dni otwartych” na grudziądzkiej Cytadeli, czy też na toruńskiej baterii pancерnej AB IV.

Podsumowując – jestem przekonany, że dawne fortyfikacje powinny zostać uwzględnione na odpowiednim miejscu w dokumentach strategicznych i programowych województw, jak: strategii rozwoju województw, rozwoju turystyki, opieki nad zabytkami, etc. – jako ważki element środowiska kulturowego, przyrodniczego oraz potencjalny produkt turystyczny o dużej, wręcz europejskiej atrakcyjności.

Województwo Kujawsko – Pomorskie – zasób

XVIII wiek – Grudziądz [Cytadela]

XIX wiek - Toruń, Grudziądz

XX wiek - Chełmno, Grudziądz, Toruń

Przedmieście Bydgoszcz, linia jezior Koronowskich, linia Osy, pozycja Kcynia

Wielkie zespoły w Polsce

Austria: Kraków, Przemyśl

Rosja: Warszawa, Modlin, Brześć [Przedmieście Terespolskie], Dęblin, Osowiec, Łomża, Ostrołęka, Różan

ZSRR [+ Pakt Warszawski]: „Linia Mołotowa”, BAS-y, bazy AR

Prusy [do 1871]: Giżycko, Gdańsk, Kołobrzeg, Świnoujście, Poznań, Kłodzko, Koźle, Nysa, Srebrna Góra, Świdnica, Toruń

Niemcy [po 1871]: Chełmno, Grudziądz, Kostrzyn, Poznań, Toruń, Wrocław

Niemcy [II Rzesza] Hel – Bateria Schleswig-Holstein, Wał Pomorski, MRU, Linia Odry

Polska [II Rzeczpospolita]: RU Hel, Śląsk, Wizna, Osowiec, Węgierska Górką, polowe fortyfikacje mobilizacyjne

Zespoły trans – graniczne oraz powiązane z „Baltic Fort Route”

Brześć [Białoruś]: Przemyśl [Ukraina]; Kostrzyn [Niemcy] „Linia Mołotowa [Białoruś, Ukraina]

Miejsce we współczesnych miastach

1. Wewnątrz struktury urbanistycznej wielkich miast – Warszawa [podwójny pierścień fortów, Cytadela]

2. W granicach administracyjnych miast, częściowo w strukturze miasta – Poznań [twierdza pierścieniowa], Toruń [twierdza pierścieniowa], Przemyśl [‘noyau’ – tj. rdzeń]

3. Częściowo w granicach miast – Grudziądz [Rządź – osiedle w mieście, Księża Góry – gmina Wlk. Lniska], Przemyśl [pierścień fort], Kraków [Fort 45 Zielonki – gmina Zielonki]

4. Poza miastami – Modlin [miasto Zakroczym], Dęblin. Łomża, Kostrzyn [forty], Chełmno [półpierścień twierdzy na terenie 3 ościennych gmin]

5. Nie związane z miastami – Osowiec

Rola fortyfikacji w kształtowaniu miast

1. Aspekt urbanistyczny

- Powstanie nowoczesnego zasobu kartograficznego – pomiary topograficzne terenu przyszłego pola walki, pomiary artyleryjski, projektowanie urządzeń pola walki, w tym budowę fortyfikacji_
- Układ drogowy – system dróg fortecznych, rokada, sięgacze_
- Zaplecze logistyczne – koszary, magazyny, składnice, szpitale/lazarety_
- Zespoły zieleni – same obiekty, otoczenie, Międzypola, maski leśne
- Gospodarka przestrzenną – zakazy i ograniczenia obowiązujące w „rejonach fortecznych” /esplanady/ „rewers demolacyjny”_

2. Aspekt ekonomiczny

- Napływ ogromnych środków inwestycyjnych do miast [grunty, materiały budowlane i inne wyroby lokalnego przemysłu, opłacenie siły roboczej]
- Rynek pracy związany z obsługą garnizonu [usługi]
- Poziom budownictwa [materiały, technologie, wykonawstwo]

3. Aspekt socjalny

- Standard sanitarny i medyczny [epidemiologiczny] oraz porządek publiczny – patrole garnizonowe, egzekwowanie bezpieczeństwa pożarowego i sanitarnego
- Zapotrzebowanie na usługi wyższego poziomu [rodziny oficerów inżynierii i artylerii – inteligencja] – szkoły, biblioteki, muzea, teatr, życie towarzyskie
- Impuls ludnościowy w okresach rozbudowy fortyfikacji [ogromny rynek pracy]

Co miasta dziedziczą ze swej przeszłości fortecznej [co mają obecnie]

- Obiekty i tereny poforteczne

Kubatury – obszerne choć kłopotliwe w użytkowaniu, bardzo atrakcyjne turystycznie i gospodarczo;

Tereny – rozległe, niezabudowane tereny o charakterze parkowym, rekreacyjnym [parcele obiektów fortecznych, stoki, esplanady, maski leśne, Międzypola]

Obiekty i elementy – unikalne zabytki dawnej techniki militarnej [np. forteczne pancerze artyleryjskie i obserwacyjne]; inne pamiątki militarnej i garnizonowej przeszłości [np. pomnik Bawarczyków w Toruniu]

- Obiekty powojkowe zaplecza garnizonowego i logistycznego – znaczny majątek nieruchomy, kłopotliwy, trudny – ale wart przemyślanego zagospodarowania

- sieć drogowa – obwodnice, drogi promieniowe, drogi dojazdowe

- *uzdatnienie dużych przestrzeni do budownictwa [melioracje, wylesienia, makroniwelacyjne].*